

БОЖО ЂОРИЋ (Београд)

НЕКЕ ОДЛИКЕ ПУБЛИЦИСТИЧКОГ СТИЛА НА ПЛАНУ ДЕРИВАЦИЈЕ

1. Кад је публицистички функционални стил предмет језичких испитивања мора се, из методолошких разлога, водити рачуна о томе да је и он, као и већина других функционалних стилова, нејединствен, што изискује, приликом проучавања, селективан приступ појединим његовим подврстама. Они који се баве функционалном стилистиком проналазе у његовим оквирима најмање два подстила: новинарски и монографско-публицистички (уско публицистички)¹. Материјал анализиран у овом прилогу потиче искључиво из новинарског подстила, а то значи да се резултати језичке анализе не могу протезати и уопштавати на цео публицистички функционални стил. Испитивани корпус сачињавају примери одређених групација изведених именица потврђених претежно у језику дневне штампе (писаног облика ПФС), али је, по потреби, коришћен и материјал, несистематски бележен, из усмених форми овог стила (радио и телевизија). На избор материјала није битно утицала чињеница да је новинарски подстил жанровски разноврстан²; настојало се да се у језику штампе пронађу изведене именице створене по одређеним деривационим моделима, без обзира на жанровску припадност самог текста. На тај начин су издвојене две групације изведених именица које, по нашем мишљењу, представљају специфичност новинарског подстила. Наравно, у крајњој анализи, кад је то било потребно, назначавано је подручје из кога потврда потиче.

2. У основи свих функционалних стилова налази се српски књижевни (стандардни) језик, што, свакако, важи и за новинарски подстил. Евентуална одступања од стандарднојезичке норме, као што је познато,

¹ Исп. Тошовић, 1988, 82.

² Тошовић (стр. 82) вели да ПФС има велики број жанрова, посебно у новинарском стилу, у коме их разврстава у три основна поджанра: а) информативни, б) аналитички, в) књижевно-публицистички и г) енигматски и стриповни. Очита је Тошовићева конфузност у навођењу појединих поджанрова: каже да их има три, а наводи их четири.

настају у процесу структурирања исказа³. То непридржавање норме је свесно или несвесно, а публицистички функционални стил иде међу стилове у којима свесно одступање од норме „нема никакве сврхе јер највећи дио тих текстова има искључиво референцијалну функцију“⁴. Ако се ова разматрања примене на именичку деривацију, онда би се добила следећа слика: новинарски подстил поседује све елементе стандардног творбеног система, а намерно непридржавање норме не долази у обзир због референцијалног карактера номинације у посматраном тексту. Из овог произлази да се у новинарском стилу не би могле пронаћи изведене именице створене по моделима који не припадају стандардној деривацији. Овакав закључак би имао основа кад би сви текстови били језички уједначени. Међутим, функционални стилови језички нису јединствени, што у великој мери важи и за публицистички стил, посебно за његов новинарски подстил. Прожимање језичких специфичности разних стилова је позната ствар. И не само то. У појединим новинарским жанровима могу се уочити обележја других жанрова истог функционалног стила.

У новинарском подстилу, посебно у неким жанровима, треба претпоставити веће или мање присуство супстандардних формација. Обично се у том случају говори о употреби елемената разговорног језика у одређеном функционалном стилу, па ћемо и ми користити ову формулацију, мада смо свесни да је некакав српски разговорни језик сасвим неодређена и недефинисана језичка област. Наравно, присуство разговорних црта у новинарском подстилу неједнако је распоређено по жанровима, што би требало да покаже и наша анализа.

3. Има међу текстовима дневне штампе и таквих који само условно иду у овај подстил, а заправо представљају индивидуалне производе читалаца. Реч је о писмима читалаца, дакле текстовима садржински и језички веома разноврсним и неуједначеним. Скретућу пажњу на појаву тзв. околионализама, индивидуалних лексичких творевина, створених за једнократну употребу. За ову прилику одабрао сам један пример околионализма, сасвим скорашњег датума. У рубрици *Међу нама* један читалац *Политике*, поводом беседе министарке културе на Вуковом сабору септембра 1995, написаће, поред осталог, и ово: *Човек који никад није дао ум за безумље како што лепо рече наша министрица*. Лексема *министрица* у овом тексту стилски је изразито обележена. Где су извори њеној маркираности: је ли то контекст или необичност њене творбене структуре, или обоје? Најпре, уобичајен назив за члана владе је *министар* и то недиференцирано с обзиром на пол лица које врши ову дужност. У српском језику није уопште необично да се назив који је иначе граматички мушког рода употребљава и за женско. Све чешће, међутим, праве се, одређеним творбеним моделом, посебни називи за лица женског пола. Ова могућност српског језика користи се недоследно и неједнако је заступљена у разним функционалним стиливима. Модел функционише тако што се на

³ Исп. Тошовић, 1988, 104.

⁴ Исто.

творбену основу коју чини немаркирани назив мушког рода, додају одговарајући суфикси. Одређени проблеми долазе отуда што има више суфикса са истом функцијом, што постоје одређена ограничења у њиховој дистрибуцији и што се међу њима каткад јављају синонимични односи. Додатни проблем узрокован је извесним наслеђеним друштвеним појавама које се огледају у неравноправном положају лица женског пола. Очекивана женска форма од *министар* у српском језику гласи *министарка*, једнако као *лекарка* према *лекар*. Међутим, док је форма *лекарка* нашла широку примену у језичкој пракси, догле *министарка* наилази на тешкоће. Тешкоће долазе са разних страна. Најпре, жене лекарке нису никаква реткост у савременом свету, што се за министарку не би могло казати. Друго, још је у језику живо из прошлости наслеђено значење *супруга министра* а не *жена министар*. Додуше, и многи други називи имали су у прошлости исту судбину, али је ново време углавном истиснуло и потрло значење супруге у таквим формацијама. Истим путем би пошла, вероватно, и *министарка* да није Стеријине комедије *Госпођа министарка* преко које је осигурана негативна конотација у значењу ове речи. Можда су наведени разлози упутили споменутог читаоца *Полиџике* да у свом писму у рубрици *Међу нама* очекиваним варијацијама *министар* и *министарка* претпостави нешто сасвим треће – *министрица*. И за самог творца ова лексема је необична, па ју је ставио под наводнике, чиме је сигнализирао њену стилску обојеност. Необичан ефекат постигнут је применом модела са суфиксом *-ица*. Наиме, у моционој творби српски језик преферира модел са суфиксом *-ка* онда када се основа завршава на сонант *р*. Да ли се аутор писма, који очито није невичан у језичким питањима, поиграо и једним и другим значењем суфикса *-ица*, деминутивним, тешко је казати, мада је свест о оваквом значењу овог суфикса овде у извесном смислу присутна. А зашто је оваква лексема уопште сачињена, види се из самог контекста. Писмо читаоца из Лознице у целини је иронично и негативно интонирано, а посебно у оном делу где говори о званичницима из првог реда гледалишта, па и о *беседарима*, говорницима на Вуковом сабору, а главни *беседар* била је ове године српска министарка културе. Па и ова реч *беседар*, судећи по нашим речницима, јесте неологизам и стилски је маркирана у поређењу са *беседник*. Стилски ефекат постигнут је применом модела са суфиксом *-ар*, а изведенице настале по овом моделу претежно значе неког који се бави каквим занимањем, односно које значи занимање. А *беседар* ипак не би ишао у ту групу.

4. У средишту нашег интересовања, међутим, неће бити окационализми забележени у новинарском стилу, већ две групације изведених именица различите творбене структуре, али међусобно доведене у везу трима моментима: а) воде порекло из разговорног језика, б) супстандардне су, в) представљају реализацију општег језичког закона економичности. Реч је о изведеним именицама насталим моделом *универбације* (универбације) и о женским презименским варијантама.

5. *Универбација* (универбизација) је, шире гледано, творбени поступак помоћу кога се вишечлане номинативне синтаксичке конструкције трансформишу у номинативну јединицу од једне речи, без промене у значењу. У српском језику такво скраћивање синтагматских назива врши се помоћу модела суфиксалног типа. Овим механизмом деривационе редукције поједини предмети (појмови) добијају формално двојаку номинацију: једна је представљена синтагматском формацијом, а друга семантички еквивалентном именичком изведеницом. У комуникативном смислу између ових двојних назива за исти предмет семантичке разлике нема. Ова друга, секундарна номинација представља, поред осталог, штедњу језичког материјала. Наиме, оријентација ка рационализацији у коришћењу језичких средстава довела је до формалног преображаја двокомпонентне номинативне јединице у простију једнокомпонентну номинативну јединицу. Тако је од *генералне њробе* универбацијом настала *генералка* (присутна у позоришном и спортском жаргону, одакле улази и у друге језичке сфере), док та иста реч представља универбацију синтагме *генерална ојравка* (мотора) у професионалном жаргону. (Исп. још неке примере истог модела универбације: *масовна сцена – масовка, мојорна њесџера – мојорка, нуклеарна централа – нуклеарка, саобраћајна несрећа – саобраћајка, њојална њиџџа – њојалка, неонска цев – неонка, Тојчидерска река – Тојчидерка*⁵). На плану садржаја међу члановима наведених парова номинације нема разлике, али је зато разлика на плану израза очита. Осим разлике на плану израза, уочљива је и разлика у погледу раширености у сфери комуникативне употребе: сложени назив припада стандарднојезичкој сфери, док је универбизована форма карактеристична, пре свега, за разговорни и професионални говор. Модел са суфиксом *-ка* није и једини по коме се граде кондензоване формације. Кад је управни члан двокомпонентне синтагматске номинације именица мушког рода, онда се у крајњој етапи кондензације тај члан представља и другим суфиксима, као што је *-ац*, на пример. Тако се помоћу овог модела синтагматске номинације типа *анониман човек, емојиван човек, креајиван човек* могу трансформисати у краће форме типа *анонимац, емојивац, креајивац* и сл. У одређеном смислу заједно са напред наведеним примерима иду и изведенице такође настале деловањем закона језичке економије, али са нешто друкчијим распоредом полазне номинације. За разлику од напред наведених примера, деривати који следе резултат су кондензације сложеног назива код кога је зависни конституент синтагматске номинације с десне стране главног конституента: *њрвојџимац = играч љрвог џџима, мујовац = љрџадњик МУП-а* итд.

Недавно су у *Вечерњим новостџима* (29. септембра 1995) једна поред друге могле да се прочитају обе овде споменуте универбизоване форме, и

⁵ Исп. о томе више у: Ђорић, 1991. Не искључује се могућност да је нека од овде наведених изведеница позајмљена, у ранијем периоду, из неког другог словенског језика у коме је овај деривациони модел раширенији (из руског или чешког, на пример), али је једнако тако сигурно да су ове и сличне лексеме могле настати сасвим независно од другог неког језика, будући да у српском језику као жив феномен постоји наведени модел универбације.

она на *-ка*, и она на *-ац*. У једном чланку у наднаслову стоји: *После једномесечног дослужења војног рока*. У наслову налазимо: *СЕПТЕМБАРЦИ У ЦИВИЛКАМА*. Наравно, ове лексеме не вреди тражити у речницима српског језика, јер их тамо нема. Стандардна номинација која је послужила за универбацију у првом случају гласи – *војници септембарске класе 1994*, а у другом случају је реч о синтагматском називу – *цивилна одећа*. Независно од тога је ли новинар сам сачинио ове формације или их је узео из војничког жаргона, очита је предност краћих форми: и са становишта економичности израза, али и као ефектне стилске форме. Ово су сасвим свеже универбизоване форме, бар што се њихових потврда у језику штампе тиче. Проћи ће много времена док их поново нађемо на страницама неког листа. Има, међутим, универбизованих формација које су изузетно фреквентне у новинским текстовима. Таква је, на пример, лексема *нуклеарка*. До пре десетак година могла се чути и прочитати спорадично, уз официјелно *нуклеарна електрана*. Временом ће, међутим, ова номинативна јединица бивати чешћа од свог официјелног еквивалента, да би га у последње време у језику штампе готово сасвим потиснула. У *Полицији* од 4. октобра 1995. године у једном чланку посвећеном нуклеарним електранама у Турској употребљавана је искључиво краћа, кондензована форма (*нуклеарка*), а дужа официјелна ниједном. Ови и слични примери показују, поред осталог, и живост и све већу продуктивност универбизације у српском језику.

6. Нашу службену ономастичку формулу карактерише двокомпонентни модел састављен од личног имена и презимена⁶. Прва компонента модела (лично име) у принципу поседује диференцијацију у погледу пола (*Драган : Драгана*), док код друге компоненте таква диференцијација изостаје (*Драган Пејровић : Драгана Пејровић*). Овај дводелни начин идентификације лица обавезан је у административно-правној сфери и може се, са становишта књижевног језика, сматрати стандардном (нормативном) антропонимском формом. Међутим, ова пуна антропонимска комбинација није и једина могућност именовања лица као индивидуе. Наиме, у неким функционалним стиливима поред двокомпонентног користи се и једнокомпонентни модел сачињен само од имена или само од презимена. При идентификацији особе женског пола ретко ће се употребити само презиме без имена, тј. ретко ће се казати *Пејровић је дошла*, из одређених граматичких разлога. Међутим, изван официјелне употребе могу се, у неким функционалним стиливима, јавити и такве презименске форме које се по својој формалној структури разликују од официјелног лика презимена и које могу бити интересантне и са становишта творбе речи. У таквим именованима женских особа јасно се препознају два сегмента: један је официјелно презиме (функционише као творбена основа), а други је творбени формант (суфикс). Два су таква форманта: *-ка* и *-ова/-ева*. У творбеном поступку добијају се изведенице *Пејровићка* и *Пејровићева*, обе мотивисане официјелним презименом *Пејровић*.

⁶ Исп. о томе више у: Ђорић, 1992.

Овакве формације не припадају српском стандардном језику, мада је некада постојала тежња да се ови ликови укључе у стандардну норму. Према томе, лица женског пола имају две другостепенe детерминације, од којих је једна неизведена и поклапа се са официјелном формом презимена, а друга је изведена. Ове изведене ликове у недостатку бољег назива именујемо женским презименским варијантама. Разлози формирања женских презименских варијаната су социолингвистичке природе. У српском језику у принципу само мушкарца у неофицијелним приликама спомињемо по презимену без имена. Немогућност обраћања женској особи презименом без имена (или какве замене за име) надомешћује се, поред осталог, прављењем специјалних творбених формација. Ове официјелним презименом мотивисане формације представљају истовремено и уступак природном роду носитељке презимена: женска презименска варијанта сасвим се лепо уклапа у морфолошку парадигму карактеристичну за имицеце типа *жена: Пејровићка, Пејровићке..., Павловићева, Павловићеве...* Женске презименске варијанте имају и друге предности у односу на официјелну ономастичку формулу за женско лице. Изведеница је, најпре, економичнија комуникативна јединица (економичније је употребити форму *Чилерка* него целу формулу *Тансу Чилер*). Од неких изведених форми омогућено је прављење посесивног придева. (Ово важи само за изведенице на *-ка*. Исп., на пример, наслов једног чланка у Политици од 15. октобра 1995: *Чилеркин шренушак истине*).

Дистрибуција форми именовања женских особа у новинарском тексту, наравно, није уједначена. У употреби су неколике антропонимске форме: службена ономастичка формула (*Моника Селеш*), женско лично име (*Моника*), презиме (*Перкучин, Фазлић*), женска презименска варијанта (*Графова, Селешова, Марковићка, Чилерка*). Највише потврда различитих начина именовања лица женског пола можемо наћи у спортским рубрикама дневних и недељних листова. То је и разумљиво кад се има у виду да је спорт готово једино подручје где се жене јављају често и где су, кад је експонирање у јавности у питању, колико-толико равноправне са мушкарцима. Изван спортских рубрика жене су ретко учесници догађаја, а кад се тамо и нађу онда се идентификација врши, по правилу, двокомпонентним моделом. Женска презименска варијанта је у спортским рубрикама веома честа, ако не и најчашћа форма идентификовања лица женског пола у структури категорије наслова. Оваква честа и широка употреба ове нестандартне антропонимске јединице условљена је чињеницом што се, обично у наднаслову, неком информацијом упуту читалац на спортску дисциплину о којој се извештава, те он на основу својих претходних знања лако идентификује спортисткињу. У основном тексту комбинују се углавном три начина идентификације: службена ономастичка формула, лично име и женска презименска варијанта. Сигурно је да на употребу и размештај споменутих антропонимских јединица утичу бројни фактори од којих су, по нашем мишљењу, најзначајнији: врста рубрике у новинама, категорија дискурсне шеме (наслов/главни текст), обим чланка, познатост женске особе, број и пол

учесника описаног догађаја, ауторов однос према антропонимским формама и јунакињама догађаја, па чак и порекло женске особе. (Кад је странкиња у питању, онда се, у озбиљнијем чланку, употребљава пуна антропонимска формула: *Тансу Чилер*. Како се из оваквог имена не види пол особе, онда се као диференцијално средство употребљава женска форма занимања или звања: *премијерка Тансу Чилер*. Како је у октобру 1995. године дошло до кризе турске владе, премијеркино име се почело веома често јављати у новинама. У складу са честотом појављивања њеног имена, јављале су се и разне варијације у идентификацији. Зато и није било необично кад се у *Полицици* 18. октобра 1995. појавио наслов: *Чилерка почела чистике*. А унутар текста опет: *Амбициозна Чилерка...*)

У вези са творбеном структуром женске презименске варијанте потребно је прокоментарисати једнолично присуство одређених формација у анализираном материјалу. Стиче се, наиме, утисак, да у новинском тексту и нема других формација осим оних типа *Селешова*, *Пејровићева*. Како је већина нашег материјала заправо из света спорта, где је младост актерки ван сваког спора, могло би се закључити да се у новинском дискурсу чува заправо она стара диференцијација по којој удата жена има презименску варијанту на *-ка*, а неудата, девојка – на *-ова/-ева*. Чини се, ипак, да би такав закључак био преурањен. Наиме, неки репортери радија и ТВ употребљавају обе форме. Илустрације ради споменућемо да је 23. фебруара 1992, приликом директног преноса рукометне утакмице женских екипа из Подгорице и Београда, репортер радија све време за женску презименску варијанту употребљавао форму на *-ка* (*Булајовићка*, *Ђуровићка*), а никад на *-ева*. Додавши овоме да се ни у свакодневном говору некадашња диференцијација није очувала, велико присуство примера типа *Селешова* у спортским рубрикама може се објашњавати било некаквим маниром (шаблоном), било морфофонолошким разлозима (рецимо од *Селеш* се не може добити женска презименска варијанта на *-ка*).

7. У публицистичком функционалном стилу, посебно у његовом новинарском подстилу, могу се уочити и друге творбене специфичности инспиративне за језичку анализу. У овом прилогу изнета су нека општа запажања у вези са реализацијом закона језичке економије у сфери творбе речи и то на примеру два творбена феномена: универбације и женске презименске варијанте. Оба феномена припадају супстандардној сфери језика, па већ по томе добијају у језику штампе посебну стилску боју.

ЛИТЕРАТУРА

- Бранко Тошовић. *Функционални стилови*. Сарајево, 1988.
- Божо Ђорић. *О неким творбеним моделима са сјановицима језичке економије*. – Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1991, 20/2, стр. 325–334.
- Божо Ђорић. *Антропоними и творба речи*. – Књижевност и језик, XXXIX/1, Београд, 1992, стр. 27–37.

Božo ĆORIĆ

SOME CHARACTERISTICS
OF WORD-FORMATION RULES IN JOURNALESE

Summary

Many formative particularities, which are inspiring for the language analysis, can be found in the journalistic functional style. A few general observations are made in this work about applying the law of the language economy in the field of word-formation, taking as an example two formative phenomena: juxtaposed compounds and feminine surname variants.

Both phenomena belong to the substandard language, which by itself develops a specific style in the language of journalism.